
KİTAP TANITIMI

Semih SAĞIR*

Ulus Olmanın Kutsal Temeli: Sivil Din

Yazar: Kemal Ataman

Yayınevi: Sentez Yayıncılık

Basım Yeri ve Zamanı: Ankara, 2014.

ISBN: 978-605-5790-88-2

Öncelikle yazarın özgeçmişi hakkında kısa bir bilgi vermenin doğru olacağı kanaatindeyiz. Kemal Ataman, 1968 yılında Trabzon'un Çaykara ilçesinde doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Trabzon'un Of ve Çaykara ilçelerinde tamamlamıştır. 1992 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirmiştir. 1994 yılında aynı fakülteye din sosyolojisi alanında araştırma görevlisi olarak atanmıştır. The Catholic University of America'da (Washington, DC) 1998 yılında yüksek lisansını ve 2002 yılında doktorasını tamamlamıştır. 2009-2011 yılları arasında Almanya Bayreuth Üniversitesi Kültür Bilimleri Fakültesinde misafir öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. Çeşitli dillerde yayımlanmış makale, kitap ve kitap bölümü yazarlığının yanında Turgay Gündüz ile birlikte İlahiyat Studies adlı uluslararası derginin baş editörlüğünü yürüten Ataman, şu an Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyeliği görevine devam etmektedir.

Ataman'ın *Ulus Olmanın Kutsal Temeli: Sivil Din* başlıklı kitabı için şunları söyleyebiliriz. Yazar, eserini uzun bir sürecin sonunda tamamlamıştır. Bu bağlamda onun konuya ilgisinin 1997 yılında The Catholic University of America'da lisansüstü öğrenim yaparken aldığı "Fundamentalism and Religion" adlı seminerle başladığını ve daha sonra artarak devam ettiğini söyleyebiliriz. Öte yandan yazar, 2010 yılında Bayreuth Üniversitesi Kültür Bilimleri Fakültesinde verdiği "American Religion" adlı dersle konuyu olgunlaştırma imkanı bulabildiğini ifade etmektedir.

Yazar çok isabetli bir şekilde kitabın başında herhangi bir sivil din tanımı yapmaz; bunu çalışmanın sonuna saklar. Bu durumun nedenine gelince, yazarın da belirttiği gibi konuyu yeterince araştırmadan tanımlamak hem zordur, hem de doğru bir tutum değildir. Çünkü konuyu yeterince araştırmadan yapılacak her tanım, araştırma boyunca yapılacak analizlerin gidişatına kendi rengini verip, öteki muhtemel renkleri ıskalama riskini bünyesinde barındırmaktadır.

Öte yandan yazar, çalışmasının iki temel hedefi olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan birincisi "sivil dini" olanın ne olduğunun tanınmasını sağlayacak araçlara (kavram, teori, kategori gibi) âşina olmaktır. İkincisi ise, okuyucu için herhangi bir toplumda en geniş anlamıyla din/sivil din ve devlet arasındaki ilişkinin nasıl bir ilişki olduğu hakkında sosyolojik çözümler yapabilecek araştırma alanları tespit etmektir.

---

* Arş. Gör., Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü.

Bunun dışında yazar başka bir yerde de amacını şu şekilde ifade etmektedir: “Elinizdeki çalışma pek çok tanım ve teoriden hareketle sivil din tartışmalarına sosyolojik, siyasi ve teolojik bakış açılarıyla katkı sağlamayı amaçlamaktadır.”

Belirtmek gerekir ki, Türkiye’de sivil din üzerine kapsamlı herhangi bir çalışmanın olmayışı, bu eseri önemli kılmaktadır. Eser, toplamda 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Robert Bellah’ın sivil din kuramına kaynaklık eden iki düşünür olan Jean Jacques Rousseau ve Emile Durkheim’in görüşlerinin bir analizi sunulmaktadır. Yazar bu bölümde Rousseau’nun din-siyaset ilişkisi hakkında geliştirdiği tezlerin, Bellah’ın sosyolojik çözümlenmeleri üzerinde, en az Durkheim kadar etkili olduğunu göstermeye çalışmaktadır. İkinci bölümde ise, sivil din konusu Bellah’ın çalışmalarına ve bu çalışmalar etrafında gelişen literatüre müracaatla analiz edilmektedir. Bu bölümde sivil din konusu Amerika özelinde ele alınmasına karşın, sivil dinin farklı tanımları da ortaya konulmakta ve farklı toplumlarda sivil din benzeri oluşumların analizinin mümkün olup olmayacağı sorgulanmaktadır. Son bölümde ise Bellah’ın Amerikan tecrübesinden hareketle geliştirdiği sivil din teorisinin ne gibi sosyal ve siyasal sonuçlara yol açtığına bir analizi sunulmaktadır. Ayrıca bu bölümde Stephen H. Webb’in, Amerika’nın dünya tarihinde ve arenasında farklı ve benzersiz bir konuma ve role sahip olduğunu savunan teolojik görüşü incelenmektedir. Bu bağlamda böyle bir sivil din anlayışının Tanrı’nın rolünü Amerika’ya vermek şeklinde sonuçlanacak bir sürecin başlamasına yol açacağı konusu da eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmaktadır.

Farklı sosyal yapılara sahip toplumlarda bile benzer sivil dinî yapıların görülebileceği, yazarın temel tezini oluşturmaktadır. Bununla birlikte yazar, eserin önsözünde, sivil din konusunda herkesin üzerinde anlaşabileceği bir tanım yapmanın bugüne kadar mümkün olmadığını vurgulamaktadır.

Ataman’ın önemli bir tespiti şudur: "Amerikan kurucu babaları Rousseau benzeri görüşlere sahiptir." Bunun dışında o, Rousseau, Durkheim ve Bellah gibi isimleri ele alırken sadece onların görüşlerini aktarmakla, deyim yerindeyse betimleme yapmakla kalmaz. Onların eserlerindeki ve fikirlerindeki tutarsızlıkları, boşlukları ve eksiklikleri de dile getirir. Yani meseleye eleştirel yaklaşır. Mesela Rousseau’yu ele alırken, onun sivil din formülünde inanç özgürlüğü ve serbestliği anlamında toleransın sınırlarının belirgin olmadığını ifade eder. Rousseau’nun dinî ve siyasî vatandaşı, siyasî ve dinî isyancıdan ayırmanın bir ölçütünü veremediğine vurgu yapar.

Öte yandan yazarın, eserini yazarken birincil kaynaklara dayandığını görmekteyiz. Mesela Durkheim’i ele alırken, onun *Moral Education, The Elementary Forms of Religious Life* gibi kendi eserlerinden istifade eder. Aynı durum Robert Bellah, Stephen Webb gibi başka isimler için de geçerlidir. Ayrıca eserin kaynakçasına baktığımızda İngilizce kaynaklardan çokça istifade edildiğini görmekteyiz. Öyle ki Türkçe kaynaklar azınlıkta kalmış durumdadır. Yazar, eserinde basılı kaynakların yanında çeşitli internet sitelerinden de yararlanmışır.

Bunun dışında yazar, eserinde Bellah’ın sunduğu şekliyle sivil dinin kaynaklarından birinin Jean Jacques Rousseau olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Aslında bu durum, eseri diğer çalışmalardan farklı kılmakta ve özgün hale getirmektedir. Çünkü sivil dinin kaynağı meselesinde Durkheim’a çokça vurgu yapılırken Jean Jacques Rousseau genellikle ihmal edilmiştir.

Eserde ele alınan Bellah, Rousseau ve Durkheim'in ortak noktası şudur: Her üçü de fonksiyonel bir toplumun canlılığı ve istikrarının söz konusu toplumun bireylerini ortak bir ölkü etrafında toplayıp bütünleştirebilecek ortak bir değerler ve semboller sistemi ile sağlanabileceğini düşünür.

Yazar, Durkheim ile sivil din arasında irtibatı, Durkheim'in şu ifadeleri vasıtasıyla kurmaktadır: "Mesih İsa'nın hayatındaki önemli bir günü kutlamak üzere bir araya gelen Hıristiyanların ya da Mısır'dan çıkışlarını hatırlamaya çalışan Yahudilerin yaptıklarıyla, yeni bir moral legal sistemin ilan edilmesi ya da bir milletin hayatında önemli bir yere sahip büyük bir olayın kutlanması arasında temelde ne fark var?"

Görüldüğü üzere Durkheim kolektif bilinci canlandırma ve güçlendirme bakımından "ilahî" olan bir ritüel ile "seküler" olan bir ritüel arasında fark görmez. Aslında konumuz açısından Durkheim'in yorumlarındaki en önemli ifade "bir milletin hayatında önemli bir yere sahip büyük bir olayın kutlanması" ifadesidir. Bu bize sivil dini çağrıştırmaktadır. Bu bağlamda Durkheim'in bakış açısına göre geleneksel bir din ile sivil din arasında toplumda üstlenmiş oldukları fonksiyonlar açısından pek bir farkın olmadığını söyleyebiliriz.

Öte yandan Ataman, sivil din teorisinin mevcut din sosyolojisi teorileri çerçevesinde geçerliliğini test etmektedir. Bunu yaparken Robert Bellah'ın başta 1967 yılında kaleme aldığı "Civil Religion in America" adlı makalesi olmak üzere din ve sivil din kavramlarını yoğun olarak ele aldığı çeşitli eserlerine müracaat etmekte ve bunları içerik analizine tabi tutmaktadır. Bu bağlamda yazarın bir başka gayesi de sivil din teorisinin içinde barındırdığı din-siyaset ilişkisinin küreselleşmekte olan dünya için doğurduğu/doğuracağı dinî-siyasî sonuçlara dikkat çekmektir.

Değerlendirmesini yaptığımız eser, şu sorulara bir cevap mahiyetinde kaleme alınmıştır: Sivil dinin mahiyeti nedir? Tarihsel gelişimi, ilkeleri, önemli ritüel ve figürleri kimler ve nelerdir? Bu figür, ritüel, tarihi olay ve günlerin sivil dinin oluşumuna etkisi nedir? Bu sorulara özellikle kitabın ikinci bölümünde tatmin edici cevaplar bulmaktayız.

Öte yandan yazarın, eserinde çeşitli görsel malzemelerden yararlandığını görmekteyiz. Bunlar genellikle "Bellah'ta Sivil Din: Bir Analiz Denemesi" başlıklı ikinci bölümde yer almaktadır. Söz konusu görseller genellikle dikkat çekicidir ve bağlama uygun olarak yerleştirilmiştir. Mesela bu görsellerden biri Amerikan sivil dininin en kutsal mekanı olarak kabul edilen Arlington mezarlığına aitken, bir diğeri George Washington'un daha hayattayken ilahi bir statü kazandığını simgeleyen sanatsal bir çalışmaya aittir. Şunu da belirtmek gerekir ki, kitapta da belirtildiği üzere Arlington Mezarlığı, Amerikan hafızasında ve dolayısıyla sivil dinindeki en önemli, en kutsal mekanlardan biridir. Başlangıçta resmi olarak yalnızca Kuzeyli askerlerin gömüldüğü bir Milli Asker Mezarlığı olarak kullanılmıştır. Fakat zaman içinde hem Kuzeyli hem de Güneyli askerlerin gömüldüğü ve hatıralarının yad edildiği kutsal bir mekan haline gelmiştir. Bugün özellikle Amerikan halkı için canını verip "şehit" olan kişilerin defnedildiği mezarlık, ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.

Yazarın, çalışmasında karşılaştırmalı analizler yaptığını görmekteyiz. Mesela Durkheim ile Bellah'ın görüşlerini karşılaştırır. Ortak veya farklı yönlerini dile getirir. Bu bağlamda sayfa 63'te Durkheim gibi Bellah'ın da ritüeli insanlığın en temel eylemi olarak gördüğüne işaret eder.

Eserde sıkça karşımıza çıkan ve deyim yerindeyse çalışmanın üzerine bina edildiği temel kavramlar şunlardır: Din, sivil din, ulus, kutsal, seküler, siyaset, devlet, covenant (sözleşme), evanjelik, geleneksel din, geleneksel toplum, modern toplum, özgürlük ve ritüel. Bu kavramlar içerisinde en çok kullanılanı ise büyük ihtimalle ritüel kavramıdır. Bu durumun sebebi hem Durkheim'ın hem de Bellah'ın bu kavrama çok büyük anlam ve önem atfetmeleridir.

Ayrıca kitapta sıkça zikredilen önemli kişiler şunlardır: Emile Durkheim, Jean Jacques Rousseau, Robert Bellah, George Washington, Abraham Lincoln, Thomas Jefferson, Carl Schmitt, Stephen Webb. Yazarın bu isimlerden doğrudan alıntılar yaptığını görmekteyiz. Mesela Abraham Lincoln'un şu ifadeleri eserde kendisine yer bulmuştur: "Tanrı, iradesini bildirmek için insanları aracı kılar ve doğrudan dünya işlerine müdahale eder ifadesi Kutsal metinde yazmaktadır; bunun böyle olduğuna çok kez şahit oldum; öyle zamanlar oldu ki irademden daha güçlü bir irade tarafından kontrol edildiğini hissettim; gücün yukarıdan geldiğinden asla şüphe etmedim".

Aslında Lincoln'un yukarıdaki ifadelerini aktarmamızın sebebi şudur. Abraham Lincoln, Amerikan sivil dininin en önemli peygamberlerinden biri kabul edilir. Ayrıca o, Amerikan halk dindarlığının da en önemli şahsiyetlerinden biridir. Lincoln, kendini sıradan bir insan ve sıradan bir başkan olarak görmez. Kendisiyle Tanrı arasında özel bir ilişki olduğuna ve Tanrı'dan doğrudan vahiy/ilham aldığına inanır. Yukarıdaki ifadeleri de onun böyle bir inanca sahip olduğunu kanıtlar mahiyettedir.

Bunun dışında eserde analiz edilen kişilerin ve fikirlerin bağlamına oturtulabildiğini ifade etmek gerekir. Ayrıca yazarın konusuna odaklanabildiğini söyleyebiliriz. Yazarın yaklaşımı, meseleyi ele alış biçimi okuyucunun konuyu daha iyi anlamasına yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte yazarın yorumlarının mantıklı ve tutarlı olduğu söylenebilir. Bunu hem Jean Jacques Rousseau ve Emile Durkheim'ın fikirlerini ele alırken hem de Bellah'taki şekliyle Amerikan sivil dinini incelerken yaptığı analizler için söyleyebiliriz.

Eserde analiz edilen Amerikan sivil dini hakkında dikkatimizi fazlaca çeken bir nokta, Amerika Birleşik Devletleri kurucusu George Washington 'un Amerikalılar tarafından Hz. Musa ile özdeşleştirilmesidir. Buna göre Hz. Musa'nın İsrailoğulları'nı Mısır'dan kurtarıp Vadedilmiş Topraklara (Promised Land) götürmesi gibi George Washington da Amerikan halkını Büyük Britanya esaretinden kurtarıp özgürleştirmiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, bu karşılaştırmada Mısır Avrupa'ya, Vadedilmiş Topraklar ise Amerika Birleşik Devletleri'ne tekabül etmektedir. Zaten kitapta da belirtildiği üzere Amerikan sivil dininin temalarından biri, seçilmişlik teması ve dolayısıyla Yeni İsrail (New Israel) temasıdır. Buna göre, Amerika Birleşik Devletleri Avrupa'daki dini baskılardan kaçıp gelenler için yeni bir İsrail'dir. Nasıl ki Tanrı, kadim dönemde yeryüzünde muradını gerçekleştirmek için Yahudileri seçmişse, aynı şeyi modern zamanlarda gerçekleştirmek için Amerika Birleşik Devletleri'ni seçmiştir.

George Washington'unkine benzer bir durum Amerika Birleşik Devletleri'nin 16. başkanı olan Abraham Lincoln için de geçerlidir. Lincoln'un hayatı ve köleliğin kaldırılması uğruna verdiği söylenen mücadele ve trajik sonu gibi olaylar, Hıristiyanlığın sembolizmine büründürülerek, "tüm insanlığın günahları için nihai bedeli ödeyen İsa" ile özdeşleştirilmiştir. Örneğin, aralarındaki zaman farkına rağmen, Lincoln'un da, tıpkı Hz. İsa gibi, Kutsal Cuma (Good Friday) günü (1865) katledilerek, Amerikan toplumunun geleceği için nihai bedeli ödemesi, sivil din için tesadüften öte bir anlama sahiptir.

Öte yandan yazarın, ele aldığı konuya hakim olduğu görölmektedir. Bazen konunun en ince ayrıntılarına dahi temas etmekte ve bunlar hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca yazarın çalışma boyunca eleştirel tavrını sürdürdüğü görölmektedir. Mesela yazara göre Bellah'a yöneltilebilecek önemli eleştiri noktalarından biri, onun, muğlak bir Tanrı anlayışına sahip sivil din teorisini evrensel bir din olarak sunma teşebbüsüdür.

Bununla birlikte yazarın kronolojiye önem verdiğini görüyoruz. Olayları ve kişileri ele alırken kronolojik bir sıra takip etmektedir. Nitekim kitapta önce Rousseau, sonra Durkheim ve ardından Robert Bellah ele alınmaktadır.

Yazar, çalışma boyunca Amerikan İç Savaşı'nın, Amerikan sivil dini için ne denli önemli olduğu hususuna vurgu yapmaktadır. Gerçekten de bu savaş hem Amerikan tarihi hem de konumuz bağlamında çok önemli bir yere sahiptir. Nitekim Bellah da İç Savaş'ı Tanrı'nın Amerikan toplumunu test ettiği ve Amerikalıların kölelik müessesesini kaldırmak suretiyle bu testi geçtiği, Amerikan sivil dini için önemli bir kırılma noktası ve kurucu unsur olarak kabul etmektedir.

Ataman, araştırmasının sonunda Bellah ve arkadaşlarının geliştirdiği şekliyle bir sivil din teorisinin farklı şekillerde de olsa ana akım din sosyolojisinde merkezi bir konuma sahip olabileceği sonucuna varmıştır. Biz de hem Ataman'ın eserinden hem de farklı kanallardan okuduklarımız ve dinlediklerimiz neticesinde şunları sonuç ve özet babında söyleyebiliriz. Sivil din konusunda Robert Bellah'ın 1967 yılında yayımlanmış olduğu makale önemlidir. O, bu makalesiyle sivil din kavramını meşhur edip akademik bir ilgi alanı haline getirmiştir. Bellah'ın ortaya koyduğu, teorileştirdiği sivil dinde Amerikan devletine kutsal bir misyon yüklendiğini söyleyebiliriz. "Biz dünyaya barış getireceğiz, özgürlük getireceğiz" gibi söylemler hep bu anlayışın ürünüdürler. Ayrıca Amerikan resmi kurumları ve sembolleri de bu teoride birleştirici olarak sunulmaktadır. Bu şekildeki bir sivil din anlayışının bizde de Kemalizmle ilişkilendirilen yorumlarının olduğunu unutmamak gerekir.

Sivil din kavramını her ne kadar Bellah meşhur etmişse de bu kavramı ilk kullananların başında Rousseau gelmektedir. Rousseau Fransa'ya ait bir cumhuriyet teorisi kurmaya çalışmıştır. Bunu biraz da İngiliz liberalizmine karşı olarak yapmıştır. Rousseau'nun temel tezi şudur: "Siz bir anayasal cumhuriyet, meşrutiyet oluşturabilirsiniz fakat bu yeterli değildir. Yasanın üzerinde ortak sembollerle bir anlam dünyası oluşturmak gerekir". Yani deyim yerindeyse bir "seküler din"e ihtiyaç vardır. Çünkü düzenler kutsanmak arayışı içindedirler. Seküler olan da kutsanmak ister. Dolayısıyla bunu beşerin kutsallaştırması şeklinde algılamak daha doğrudur. Yapılan şey, tarihsel tecrübenin aşkınlaştırılması, tinsel bir hakikatle ilişkilendirilmesidir. Aşkınlık kurgusudur. Sivil din tanımlamasında yer alan din kavramı da aslında "dinimsi" anlamındadır. Bildiğimiz anlamda din değildir. Buna belki şibih din, kültürel din denebilir. Bununla birlikte araştırmacılar sivil din konusunda Durkheim'a da atıfta bulunmaktadır. Durkheim sivil din kavramını kullanmaz ama neticede din konusunda uzman bir kişidir ve bu alanda pek çok kavram üretmiştir. Bu bağlamda sivil din için, Durkheim'ın kolektif şuurunun biraz modern şekilde ifade edilmesidir diyebiliriz.